

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПОЧУТТЯ САМОТНОСТІ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті відповідно до **мети дослідження** подано результати емпіричного аналізу психологічних особливостей розвитку почуття самотності творчої особистості.

Методологічну основу дослідження формують положення системного та міждисциплінарного підходу щодо розуміння творчості як діяльності, в результаті якої виникає щось нове, чого досі ще не існувало; про ціннісне зрівнювання творчого результату й творчого процесу та необхідності вивчення проблеми розвитку творчої особистості у її взаємодії зі світом.

Наукова новизна полягає у тому, що уточнено та поглиблено сутність та зміст поняття самотності; емпірично виявлено наявність взаємозв'язку між рівнем розвитку переживання самотності та індивідуальними властивостями творчої особистості, креативністю, особливостями розвитку ціннісної сфери.

З'ясовано, що творчі особистості, які схильні песимістично оцінювати майбутнє та майже не вірять у можливість досягнення поставлених цілей, мають високий рівень розвитку актуального переживання самотності, розвинена здатність позитивного очікування від власного майбутнього корелює з низьким рівнем переживання самотності. Встановлено, що творчі особистості, що прагнуть реалізації у сферах професійного, сімейного, суспільного життя та освіти, не приймають самотність та намагаються уникати ситуацій усамітнення, високо цінують міжособистісні зв'язки, розвиток власної індивідуальності; негативні очікування щодо майбутнього та недостатньо виражена цінність саморозвитку сприяють виникненню почуття самотності та відчуженості; вплив на формування почуття позитивної самотності чинять фактори збереження індивідуальності та активних соціальних контактів.

Висновки: емпірично доведено наявність впливу особливостей розвитку ціннісної сфери, оптимізму та песимізму на переживання та ставлення до самотності творчих особистостей.

Ключові слова: самотність, усамітнення, творча особистість, ціннісна сфера, креативність, саморозвиток, оптимізм, песимізм.

Постановка проблеми. У зв'язку з ускладненням буття людини в умовах швидко мінливого світоустрою проблема самотності актуальна для фахівців різних наукових напрямів: філософів, соціологів, педагогів, психологів, психіатрів та інших. Складність самовизначення та самореалізації особистості в сучасному світі, втрата відчуття причетності до інших, напруженість міжособистісних та міжпоколінних зв'язків актуалізує необхідність дослідження проблеми самотності саме психологічною наукою. Незважаючи на те, що феномен самотності з давніх давен турбував людство, у простір дослідницької уваги психологів потрапив у минулому столітті.

З огляду на зростаючу важливість дослідження зазначеної проблеми та з урахуванням нової конфігурації проблемного поля психологічної науки, що визначається сучасними реаліями, можна констатувати тенденцію позитивного зрушення у вивченні самотності як соціально-психологічного феномена (К. А. Абульханова-Славська, Л. І. Старовойтова, Г. М. Тихонов, Ж. В. Пузанова та ін.), як феномена, що супроводжує процес становлення людини в онтогенезі та на різних його стадіях (І. С. Кон, О. Б. Долгінова, Н. В. Перешіна); вивчаються феномени близькі самотності (ізоляція, усамітнення) (О. Н. Кузнецов, В. І. Лебедев, А. У. Хараш), самотність в умовах соціальної ізоляції (Т. Ю. Лапшина).

Сучасні дослідники проблему самотності відносять до числа глобальних гуманітарних проблем нашого часу, що потребує нових емпіричних розвідок, зміни траєкторії наукового пошуку, відповідно до зміни парадигми розвитку психології у XXI столітті.

Методологічні засади дослідження. Вважаємо за необхідне проблему розвитку самотності творчої особистості вивчати у межах системного підходу, а також у межах синтетичного, міждисциплінарного підходу та із врахуванням сучасного стану гуманітарної науки, спираючись на розуміння творчості В. О. Моляко (діяльність, в результаті якої виникає щось нове, чого досі ще не існувало, а продукти творчості – це не тільки матеріальні вироби, але й окремі ідеї, рішення, просто думки, плоди фантазії, які можуть і не віднаходити матеріального втілення) [6, 21].

Логічний розвиток твердження В. О. Моляко про ціннісне зрівнювання творчого результату й творчого процесу, про однакову можливість включення їх у категорію «творчого» неминуче приводить до необхідності включити в коло розглянутих проблем проблему розвитку творчої особистості (з акцентом на слові «особистість») у її взаємодії зі світом.

Мета: емпіричний аналіз психологічних особливостей розвитку почуття самотності творчої особистості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Поняття самотності відноситься до таких категорій, життєвий сенс яких здається зрозумілим і прозорим, що пов'язано з тим, що даний феномен присутній у житті майже кожної людини, у різних формах та ступенях прояву.

Дослідники даного феномена вважають, що самотність в найзагальнішому наближенні пов'язана з переживанням людиною її відірваності від спільноти людей, сім'ї, історичної реальності або від гармонійної природної світобудови [1]. Існує й інша точка зору, згідно з якою переживання самотності на відміну від об'єктивної ізоляції людини, яка може бути наслідком трагічних подій, є добровільною, сповненою внутрішнім особистісним сенсом, що відображає тяжкий розлад, дисгармонію особистості, страждання, кризу «Я». Все життя забарвлюється у трагічний тон і починає сприйматися малозначущим, позбавленим сенсу і цінності [4].

Представники міждисциплінарного підходу У. Садлер і Т. Джонсон у книзі «Від самотності до аномії» визначають самотність, як «переживання, що викликає комплексне і гостре відчуття, яке виражає певну форму самосвідомості й показує розкол основної реальної мережі відносин і зв'язків внутрішнього світу особистості» [5, 27]. Дослідники вважають, що «самотність – це почуття, яке виявляється у формі потреби бути включеним в якусь групу або бажання цього, або потреби просто бути у контакті з людьми. Самотність є комплексним почуттям, яке пов'язує у сукупність усі втрачені внутрішнім світом особистості можливості самореалізації у соціумі» [5, 40]. Тобто, за визначенням У. Садлера і Т. Джонсона, самотність виступає як своєрідний симптом несприятливих змін, що відбуваються з людиною, як негативне переживання, що викликає «стрес у головних сферах внутрішнього світу людини» [5, 95].

У дослідженні С.Г. Трубікової презентовано самотність як психічний феномен, який являє собою переживання людиною суб'єктивної неможливості або небажання мати адекватний відгук і прийняття себе іншими людьми. Ці переживання можуть мати як негативне (відчуження), так і позитивне (вивільнення, усамітнення) суб'єктивне забарвлення. Також дослідниця запропонувала видову класифікацію самотності: відчужена самотність, самовідчужена самотність, усамітнення. Якщо в особистості переважає тенденція до відокремлення, зауважує дослідниця, то наслідком буде відчуження людини від інших людей і переживання стану відчуженої самотності [7].

Летиція Енн Пепло, Марія Міцеліо і Брюс Мораш стверджують, що люди можуть бути щасливі на самоті, тому й не обов'язково перейматися емоційним станом самотності. За думкою дослідників: «...самотність – це складне відчуття, що опановує особистістю в цілому – її почуттями, думками, вчинками» [4, 169].

Вивчаючи самотність у часо-просторовому контексті, К. Голдберг зазначав, що «... самотність – це відмова від моменту сьогодення, від його можливостей і вимог. Втрата цього справжнього і призводить до порушеного погляду на час: відчуття того, що справжнє завмерло, воно нескінченно і не має майбутнього. Це порушене сприйняття часу послаблює здатність суб'єкта до міжособистісного спілкування, що ще більше посилює відчуття самотності» [8].

Ця теза співзвучна поглядам на проблему самотності представників школи екзистенційної філософії, що розглядають самотність як сутність буття людини. Згідно їх поглядів кожна людина приходиться у світ поодинокі, подорожує життям як окрема людина і врешті-решт помирає одна.

Як відомо, Ж.-П. Сартр виокремив епістемічну самотність, в якій самотність є засадотворчою частиною людського стану через існування парадоксу між свідомістю людини, яка бажає сенсу в житті, і замкнутістю та небуттям Всесвіту. І навпаки, інші екзистенційні мислителі стверджують, що люди активно взаємодіють один з одним і всесвітом, коли вони спілкуються і творять, а самотність – це лише відчуття відсічення від цього процесу [2].

Переживання самотності розглядається в одних дослідженнях, як негативне явище в розвитку особистості: незадоволеність потреби в спілкуванні, в приналежності до соціальної групи, в інших, як результат обособлення, процесу самопізнання, росту суб'єктності.

Проблема самотності є однією з найбільш парадоксальних у просторі психологічного знання, тому що практично неможливо провести грань між самотністю та діалогічністю внутрішнього мислення, неможливо пережити самотність іншої людини, тому що у кожній особистості самотність наповнена

індивідуальним змістом. І. С. Кон назвав самотність «багатоликою», і в цій метафорі відбивається неможливість перелічити повністю її види та дати їм однозначне визначення. На думку І. С. Кона, відтінки самотності такі мінливі, що оцінити її в категоріях «добре – погано», «благотворно – згубно» і т. д. неможливо [3].

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Ми поділяємо думку дослідників творчості, що самотність супроводжує розвиток творчої особистості, переживання почуття самотності виступає необхідним механізмом процесу творчості. Аналіз автобіографічної літератури, спогадів, біографічних розвідок життєтворчості видатних поетів, письменників, музикантів та художників дозволив дійти висновку, що переживання почуття самотності є індивідуальною властивістю творчих особистостей та може виступати в якості тригера творчої діяльності.

Відповідно до мети дослідження здійснено емпіричний аналіз психологічних особливостей розвитку почуття самотності творчих особистостей юнацького віку. Загальна вибірка дослідження складала 30 респондентів у віці 18-21 рік, студентів/курсантів ЛДУБЖД (Львівського державного університету безпеки життєдіяльності). До загальної вибірки дослідження увійшли творчі особистості, відібрані за критерієм наявності продуктів творчої діяльності (літературно, образотворчо, музично обдаровані). Відповідно до завдань емпіричного дослідження проведено діагностику респондентів з використанням наступних психодіагностичних методик: діагностика рівня суб'єктивного відчуття самотності Д. Рассела і М. Фергюсона; схильність до самотності (А. Личко); вивчення змістовних орієнтацій (Д. Леонт'єв); диференційний опитувальник переживання самотності; тест творчих характеристик особистості.

Згідно з результатами діагностики рівня розвитку суб'єктивного відчуття самотності для порівняльного аналізу загальну вибірку поділено на дві підгрупи: з низьким рівнем загального показника переживання самотності – «несамотні» (далі група А) та з високим рівнем загального показника переживання самотності – «самотні» респонденти (далі група А1).

Здійснивши кореляційний аналіз за t-критерієм Стьюдента встановлено, що існують статистично значущі відмінності за рівнем оптимізму ($p = 0,003$) та песимізму ($p = 0,00$) між підгрупами респондентів: у респондентів групи А1 рівень оптимізму знаходиться на рівні низьких значень, рівень песимізму на рівні високих значень у порівнянні з респондентами групи А. Виявлено, що самотні творчі особистості мають негативні очікування щодо свого майбутнього, їхні дії щодо будь-яких змін у житті пасивні, що поглиблює переживання самотності.

За результатами порівняльного аналізу показників вираженості термінальних цінностей та значущості основних сфер життя для респондентів групи А та групи А1 встановлено наступне.

Виявлено, що такі термінальні цінності як «активні соціальні контакти», «саморозвиток», «досягнення», «духовне задоволення» та сфера «суспільне життя» у самотніх творчих особистостей виражені у меншій мірі, ніж у несамотніх. Визначено, що респонденти, які переживають самотність, схильні у більшій мірі уникати соціальної взаємодії, у них недостатньо розвинена мотивація до пізнання власних індивідуальних особливостей та до вирішення важливих життєвих завдань.

З метою перевірки гіпотези, що полягає у припущенні щодо наявності взаємозв'язку між рівнем розвитку переживання самотності та розвитком індивідуальних властивостей творчої особистості, креативністю, особливостями розвитку ціннісної сфери, проведено кореляційний аналіз. За результатами аналізу отримано наступні результати: наявність значущих зв'язків між рівнем загального переживання самотності та рівнем оптимізму – $r = 0,36$ (помірна зворотня кореляція) при $p \leq 0,05$; та рівнем песимізму – $r = 0,455$ (помірна пряма кореляція) при $p \leq 0,05$.

Таким чином, отримані результати кореляційного аналізу підтвердили висунуту гіпотезу: творчі особистості, що схильні песимістично оцінювати своє майбутнє та мало вірять у можливість досягнення поставлених цілей, мають високий рівень актуального переживання самотності, для яких характерними є недостатність близького спілкування з іншими людьми та усвідомлення себе самотніми, ізольованими. Виявлено, що респонденти з розвиненими позитивними очікуваннями від власного майбутнього мають низький рівень переживання самотності. Ці дані додатково підтверджуються наявністю помірних та середніх кореляцій між показниками за субшкалами «Ізоляція», «Самовідчуття» та «Відчуження» та рівнем вираженості творчого оптимізму (0,38; 0,27; 0,38 відповідно) та песимізму і креативності (0,5; 0,4 та 0,34 відповідно).

За результатами кореляційного аналізу зв'язків між показниками трьох основних шкал переживання самотності та вираженості термінальних цінностей і життєвих сфер респондентів отримано наступне:

1) загальний рівень переживання самотності має обернені помірні та слабкі кореляції з такими цінностями як «активні соціальні контакти» (0,22), «саморозвиток» (0,28), «духовне задоволення» (0,25), а також з показником значущості сфери «суспільного життя» (0,24);

2) показники залежності від спілкування прямо корелюють (слабко та помірно) з показниками вираженості цінностей «престиж» (0,33), «матеріальне становище» (0,23), «активні соціальні контакти» (0,44), «саморозвиток» (0,4), «духовне задоволення» (0,27) та показниками значущості сфер «професійне життя» (0,24), «освіта» (0,27), «сімейне життя» (0,26) та «суспільне життя» (0,3);

3) показники за шкалою «Позитивна самотність» прямо (слабко та помірно) корелюють з показниками вираженості цінності «збереження власної індивідуальності» (0,34) та сфери життя «захоплення» (0,22).

Таким чином, отримані дані дозволили підтвердити гіпотезу про те, що переживання та ставлення до самотності взаємопов'язані з особливостями розвитку ціннісної сфери творчих особистостей.

Визначено, що рівень актуального переживання самотності (ізоляції та відчуження) знаходиться у зворотній залежності від того, наскільки важливими для респондентів є встановлення соціальних зв'язків та відносин, розвиток духовних потреб та власної особистості. Тобто, респонденти, які високо цінують власну незалежність та багато уваги приділяють сфері особистих захоплень, позитивно ставляться до самотності та використовують ситуації усамітнення як ресурс для самовдосконалення та творчості.

Результати аналізу щодо ставлення респондентів до факту самотності виявили наступне. Творчі особистості, що прагнуть реалізації у сферах професійного, сімейного, суспільного життя та освіти, не приймають самотність та намагаються уникати ситуацій усамітнення, високо цінують міжособистісні зв'язки, розвиток власної індивідуальності. Респонденти, що негативно ставляться до самотності та хворобливо її переживають, на перший план ставлять цінності пов'язані зі спілкуванням з іншими людьми.

Для визначення характеру впливу показників творчості, термінальних цінностей та сфер життя на переживання та ставлення до самотності було проведено регресійний аналіз та побудовано три регресійні моделі для кожного з трьох основних показників самотності:

У першому випадку в якості залежної змінної виступив показник загального рівня самотності, у другому – залежності від спілкування, а у третьому – позитивної самотності. Незалежними змінними (факторами) було обрано диспозиційні риси – оптимізм та песимізм, а також термінальні цінності – престиж, матеріальне становище, креативність, активні соціальні контакти, саморозвиток, досягнення, духовне задоволення, збереження індивідуальності та сфери життя – професійна, освітня, сімейна, суспільна сфери та захоплення.

Проаналізувавши показники коефіцієнтів регресії було визначено ступінь впливу кожного з факторів на залежні змінні: вплив на формування рівня відчуття самотності чинять фактори песимізму та цінності саморозвитку, зокрема, творча діяльність.

Встановлено, що негативні очікування щодо майбутнього та слабо виражена цінність саморозвитку сприяють виникненню почуття самотності та відчуженості.

Виявлено, що на формування рівня залежності від спілкування впливають фактори оптимізму, цінностей саморозвитку, збереження індивідуальності та активних соціальних контактів. При чому, найбільший вплив має вираженість цінності саморозвитку. Це означає, що висока значущість цінностей, пов'язаних з розвитком власної особистості та здатності до соціальної взаємодії разом з низьким рівнем оптимістичних очікувань щодо результатів творчої діяльності та прагненням залежності від інших впливають на формування негативного ставлення до самотності та уникнення ситуацій усамітнення.

Визначено, що вплив на формування позитивної самотності чинять фактори збереження індивідуальності та активних соціальних контактів. Тобто, високий рівень незалежності та слабо виражене прагнення мати широке коло соціальних зв'язків сприяють виникненню позитивного ставлення до ситуацій усамітнення. Таким чином, було підтверджено гіпотезу щодо наявності впливу особливостей розвитку ціннісної сфери, оптимізму та песимізму на переживання та ставлення до самотності творчих особистостей.

Висновки. За результатами емпіричного дослідження встановлено, що існує взаємозв'язок між рівнем розвитку рис оптимізму та песимізму на особливості переживання самотності особистістю та творчого розвитку. Виявлено, що ставлення до самотності залежить від особливостей розвитку ціннісної сфери творчої особистості. Емпірично доведено наявність впливу особливостей розвитку ціннісної сфери, оптимізму та песимізму на переживання та ставлення до самотності творчих особистостей.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у вивченні соціально-психологічних чинників формування почуття самотності, а також визначення ефективних засобів подолання та профілактики деструктивного переживання самотності творчою особистістю.

References

1. Вейс Р. Вопросы изучения одиночества. Лабиринты одиночества. Москва : Прогресс, 1989. С. 14–40.
Vejs, R. (1989). Voprosy izucheniya odinochestva. Labirinty odinochestva [*Questions of studying loneliness. Labyrinths of loneliness.*], Moscow, USSR : Progress.
2. Гусарова Е. А. Одиночество как социально-философская и социологическая проблема. *Проблемы деятельности ученого и научных коллективов: междунар. ежегодник*. Санкт-Петербург, 1999. С. 115–120.
Gusarova E. A. (1999). Odinochestvo kak sotsial'no-filosofskaya i sotsiologicheskaya problema [*Loneliness as a socio-philosophical and sociological problem.*]. *Problemy deyatel'nosti uchenogo i nauchnykh kolektivov – Problems of the activities of scientists and research groups*, 115–120.
3. Кон И. Многоликое одиночество. Популярная психология: Хрестоматия / Сост. В. В. Мироненко. Москва : Просвещение, 1990. 399 с.
Kon I. (1990). Mnogolikoe odinochestvo. Populyarnaya psihologiya: Hrestomatiya [*Variety of loneliness. Popular psychology: Chrestomathy.*]. Moscow, USSR : Prosveshenie.

4. Пепло Л., Мицелии М., Морали Б. Одиночество и самооценка. В кн.: Самосознание и защитные механизмы личности. Самара : Издательский Дом «Бахрах», 2003. С. 261–281.
Peplo L., Micelii M., Morali B. (2003). Odinochestvo i samoocenka [Loneliness and self-assessment]. In: Samosoznanie i zashitnye mehanizmy lichnosti [Self-consciousness and protective mechanisms of personality]. Samara, Russia : izdatel'skiy dom «Bahrah», 261–281.
5. Садлер У. А. и Джонсон Т. Б. От одиночества к аномии. Лабиринты одиночества / Пер. с англ. Сост., общ. ред. и предисл. Н. Е. Покровского. Москва : Прогресс, 1989. 524 с.
Sadler U. A., Dzhonson T. B. (1989). Ot odinochestva k anomii. Labirinty odinochestva [From Loneliness to anatomy. Labyrinths of Loneliness]. N.E. Pokrovskiy (Ed.). Moscow, Russia : Progress.
6. Творча діяльність в ускладнених умовах / В. О. Моляко, А. Б. Коваленко, Л. А. Мойсеєнко, В. А. Семиченко, Т. М. Третяк та ін. [за заг. ред. В. О. Моляко]. Київ, 2007. 308 с. [Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України].
Molyako V. O., Kovalenko A. B., Mojseyenko L. A., Semichenko V. A., Tretyak T. M. (2007). Tvorchia diyalnist v uskladnениh umovah [Creative activities in complicated conditions]. V.O. Molyako (Ed.). Kyiv, Ukraine : G.S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine.
7. Трубникова С. Г. Психология одиночества: генезис, виды, проявления : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 – загальна психологія, історія психології. Москва, 1999. 197 с.
Trubnikova S. G. (1999) Psikhologiya odinochestva: genezis, vidy, proyavleniya [Psychology of loneliness: genesis, species, manifestations]. *Candidate's thesis*. Moscow, Russia : Lomonosov Moscow State University.
8. Goldberg K. (2001). Loneliness as a violation of the perception of time. *Journal of Contemporary Psychotherapy*, vol. 31, № 4, pp. 18–26.

Kryvopushyna O.

ORCID 0000-0002-7768-1356

*Doctor of Psychological Sciences, Professor,
Professor at the Department of Practical Psychology and Pedagogy
of the Educational and Research Institute of Psychology and Social Security,
Lviv State University of Life Safety
(Lviv, Ukraine) E-mail: elena-krivopishina@ukr.net*

PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF CREATIVE PERSON LONELINESS FEELING DEVELOPMENT

According to the research **purpose**, the article presents the results of an empirical analysis of the psychological peculiarities of creative person loneliness feeling development. **The methodological basis** of the study is formed by the provisions of a systematic and interdisciplinary approach to understanding creativity as an activity, which results in something new that has not yet existed, about the value alignment of the creative result and creative process and the need to study the problem of creative personality development in its interaction with the world. **Scientific novelty** is that the loneliness concept essence and content are specified and deepened; empirically revealed the relationship between the level of loneliness experience development and the creative personality individual properties, creativity, value sphere development features.

It has been found that creative individuals who are pessimistic about the future and have little faith in achieving their goals have a high level of actual loneliness experience development, a developed positive expectation ability from their own future correlates with a low level of loneliness experience. It is established that creative personalities seeking to gain prestige in the professional fields, family, social life and education, do not accept loneliness and try to avoid loneliness situations, highly value interpersonal connections, development of their own personality; negative expectations about the future and a low value of self-development contribute to the feeling of loneliness and alienation; factors of individuality preservation and active social contacts influence the positive loneliness feelings formation. **Conclusions:** empirically proved the influence of value sphere development peculiarities, optimism and pessimism on the experience and attitude to the creative personalities loneliness.

Keywords: solitude, loneliness, creative personality, value sphere, creativity, self-development, optimism, pessimism.

Стаття надійшла до редакції 02.03.2020

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор Т. В. Дорошенко